

TARIM SANAYİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI VE YARATTIĞI İSTİHDAM OLANAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ERAKTAN (*)

1 - GİRİŞ

Türkiye hızla sanayileşen ve gelişen bir ülke görünümündedir. Mukayeseli üstünlükleri Türkiye'nin geniş tarımsal kaynaklarından yararlanmasını gerektirmekte ve tarım sanayii ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Yılda yıla kapasite, üretim ve sağladığı istihdam açısından gelişmeler gösteren tarım sanayii, diğer sanayi dallarının daha hızlı gelişmesi nedeniyle daha yavaş bir tempo ile büyümektedir. Çünkü, başta organizasyon bozuklukları olmak üzere hammadde sağlanmasından enerji darboğazına, kredi ve finansman güçlüklerinden pazarlama sorunlarına, üretim ve kalite düşüklüğünden ambalajlamaya kadar diğer sanayi dallarını etkileyen birçok sorun tarım sanayinde de kendisini göstermekte, ayrıca tarımsal üretimdeki belirsizliklerde aynen tarım sanayiine yansımaktadır.

Buna karşılık son 20 yılda (1963-1982) tarım sanayiinde işyeri sayısı açısından % 127, sağladığı istihdam açısından % 112 oranında bir artış olmuştur. Ayrıca 1982 yılında tarım sanayii işyerleri toplamı, sanayi işyerleri arasında % 51 ve tüm sanayide

(*) . Ank. Üniv. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü.

çalışanlar arasında tarım sanayiinde çalışanların oranı ise % 52 olarak bulunmaktadır. Bu rakamlar sadece hammaddesini tarımdan alan sanayi kollarındaki durumu göstermektedir. Tarıma girdi sağlayan, gübre, tarım alet-makinaları, tarımsal mücadele ilaçları, sulama boruları vb. tesisleri üreten işyerleri ve buradaki çalışanlar da hesaba katılırsa, bu oranın çok daha büyüyeceği ortadadır. Bütün bu veriler, tarım sanayiinin önemini açıkça göstermektedir.

Ancak, tarım sanayii tüm ülkede dengeli bir dağılım göstermemektedir. Bazı illerde sanayi kuruluşları daha yoğun, bazılarındaki ise yok denilecek kadar azdır. Bunu etkileyen nedenler şu şekilde sıralanabilir :

1 - Myrdal'ın teorisine uygun olarak sanayi büyük pazarlara yakın yerlere kurulmaktadır.

2 - Diğer sanayi dallarında olduğu gibi, bu bölgelerde de fabrikaların kuruluş yeri olarak alt yapının geliştiği yöreler tercih edilmektedir.

3 - Tarım sanayii işyerleri, hammaddeleri kolaylıkla sağlayabilmek açısından bu hammaddeleri asıl üretim bölgelerinden toplamakta ve bu durum kuruluşların tarımsal üretim potansiyeli yüksek bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Tarım sanayiinin belirli bölgelerde ve hatta bu bölgelerin bazı yörelerinde yoğunlaşması, sadece bunların sunduğu istihdam olanaklarının daha çok bu bölgelerde sınırlı olmasıyla kalmamakta ve diğer sanayi dallarında olduğu gibi, nüfus yoğunluğunun bölgeler arası dağılımında da olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu husus tarımdan sanayiye olan göçün farklı bölgeler arasında cereyan etmesini kendi ölçüsünde etkilemektedir.

Kurulduğu yörelere olumlu katkıları kadar, dengesiz dağılım yönünden ortaya çıkaracağı sakıncalar bakımından da tarım sanayii işyerlerinin kuruluş bölgelerinin incelenmesi ve bu alandaki eğilimlerin araştırılması önem taşımaktadır.

2 - TÜRKİYE'DE TARIM SANAYİİNİN ÖNEMİ VE GELİŞİMİ

Türkiye'de tarım sanayiinin günümüzdeki yerleşim durumunu ele almadan önce ekonomiye olan katkısı ve buradaki gelişmelerin bilinmesinde yarar vardır.

Bununla ilgili olarak yukarıda Tablo 1'de çeşitli sanayi gruplarındaki işyerleri sayısı ve bunların toplam sanayi içindeki payları gösterilmiştir. Bu incelemedeki işyerleri 10 ve daha fazla işçi çalıştıran kamu ve özel sektöre ait işletmeleri kapsamaktadır (1). Görüldüğü gibi en fazla artış metal eşya, makina ve teçhizat sanayiinde ortaya çıkmakta, bunu dokuma ve giyim sanayii izlemekte, gıda, içki ve tütün sanayiinde ise miktar artışına karşılık oransal olarak bir gerileme izlenmektedir. Bununla beraber sadece gıda, içki, tütün ile dokuma ve giyim sanayileri işyerlerinin sayısı 1982 yılında tüm sanayi işyerlerinin % 42'sini oluşturmakta olup, bu küçümsenemeyecek bir rakamdır.

Aynı şekilde bu kuruluşların yarattığı istihdam olanakları da araştırıldığında 1982 yılı dışında ilk sırayı dokuma ve giyim sanayi ile gıda-içki ve tütün sanayiinin aldığı görülür. Burada, metal eşya, makina ve teçhizat sanayiinin daha hızlı bir gelişme göstermesi, tarım sanayiinin yavaş yavaş istihdam açısından da ikinci plânda kaldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2'de gösterilen değerler yalnız ücretle çalışanların ortalama olarak sayısını ve oranlarını belirtmektedir. Ücretle çalışanlar ortalaması, seçilmiş olan 4 aydaki (Şubat-Mayıs-Ağustos-Kasım) ücretle çalışanların toplamının dörde bölünmesi ile bulunmuştur (2). Bulunan bu rakamlar nüfus sayımlarında belirlenen çalışan nüfus sayısına göre daha düşük düzeyde seyretmektedir.

Tablo 3'te ise, 1980 yılında yapılan nüfus sayımına göre çalışan nüfusun iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilmektedir. Burada görüldüğü gibi sanayi sektörü henüz çok önemli bir istihdam alanı özelliğini taşımamaktadır. Nitekim nüfusun % 55'i tarım sektöründe çalışmakta, hizmetler kesiminde çalışanlar % 13,5, sanayide çalışanlar ise % 10,7 oranında bulunmaktadır.

Sanayi sektörü içinde tarım sanayiinin durumu incelendiğinde, tüm çalışanlar içinde, gıda-içki-tütün, dokuma-giyim, orman ürünleri-mobilya ve kağıt-basım sanayiinde çalışanların oranının % 6,3 civarında olduğu görülür. Buradan ayrıca 10 milyon kişi dolaylarında olan tarımsal nüfusun ürettiği ürünlerin bir kısmının 1 milyondan biraz fazla olan ve tarım dışında çalışan nüfus tarafından işlenmekte olduğu, bir kısım ürünlerin ise işlenmeden tüketime arz edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

TABLO : 1

TÜRKİYE'DE YILLAR İTİBARIYLA SANAYİ İŞYERLERİ

Sanayi Grubu	1963		1977		1978	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Gıda-İçki ve Tütün	994	33.0	1391	23.2	1514	20.3
Dokuma ve Giyim Eşyası	808	26.8	1152	19.2	1484	19.9
Orman Ürünleri ve Mobilya	134	4.5	243	4.1	301	4.0
Kağıt-Kağıt Ürünü ve Basım	147	4.9	274	4.6	340	4.6
Kimya-Petrol-Köm. Kauçuk vb.	272	9.0	744	12.4	924	12.4
Taş ve Toprağa Dayalı	137	4.5	407	6.8	488	6.5
Metal Ana Sanayii	38	1.3	342	5.7	481	6.5
Metal Eşya Mak. ve Teçhizat Sanayii	409	13.6	1359	22.7	823	24.5
Diğer İmalât San.	73	2.4	74	1.3	95	1.3
İMALAT SANAYİİ TOPLAMI	3012	100.0	5986	100.0	7450	100.0

Kaynak : DİE, 1981 Yıllık İmalât Sanayi İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) Yay. No: 1024, Ankara 1983.

DİE, İstatistik Yıllığı 1964/65 Yay. No: 510, Ankara 1967.

DİE, İstatistik Yıllığı 1983 Yay. No: 1040, Ankara 1983.

Tablo : 1'In Devamı.

**TÜRKİYE'DE YILLAR İTİBARIYLA
SANAYİ İŞYERLERİ**

Sanayi Grubu	1979		1980		1981		1982	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Gıda-İçki ve Tütün	1503	19.5	1893	21.0	2093	22.1	2156	22.1
Dokuma ve Giyim Eş.	1476	19.1	1719	19.1	1872	19.7	1964	20.1
Orman Ürünleri ve Mobilya	300	3.9	370	4.1	381	4.0	371	3.8
Kağıt-Kağıt Ürünleri ve Basım	318	4.1	382	4.2	423	4.5	390	4.0
Kimya-Petrol-Kömür Kauçuk vb.	970	12.3	1035	11.5	1064	11.2	1126	11.5
Taş ve Toprağa Dayalı	510	6.6	608	6.7	629	6.6	624	6.4
Metal Ana Sanayii	484	6.3	513	5.7	537	5.7	538	5.5
Metal Eşya Makina ve Teçhizat San.	2084	27.0	2403	26.7	2386	25.1	2494	25.5
Diğer İmalât Sanayii	79	1.2	86	1.0	101	1.1	104	1.1
İMALAT SAN. TOPLAMI	7724	100.0	9009	100.0	9486	100.0	9767	100.0

Tablo : 2

**TÜRKİYE'DE YILLAR İTİBARIYLA
SANAYİDE ÜCRETLE ÇALIŞANLAR ORTALAMASI**

Sanayi Grubu	1963		1977		1978	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Gıda-İçki ve Tütün	77.265	26.0	169.870	22.6	174.289	21.8
Dokuma ve Giyim Eş.	99.811	33.4	175.133	23.3	185.924	23.3
Orman Ürnl. ve Mobilya	6.666	2.2	15.494	2.1	16.780	2.1
Kağıt Ürnl. ve Basım	12.509	4.2	25.901	3.4	27.807	3.4
Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk vb.	20.922	7.0	76.736	10.2	77.293	9.6
Taş ve Top. Dayalı San.	19.817	6.6	54.514	7.2	58.921	7.4
Metal Ana Sanayii	12.431	4.1	76.055	10.1	81.648	10.2
Metal Eşya-Makina ve Teçhizat	47.357	15.8	154.489	20.5	172.456	21.6
Diğer İmalât Sanayii	2.187	0.7	4.237	0.6	4.436	0.6
İMALAT SANAYİİ TOPLAMI	298.965	100.0	752.429	100.0	799.564	100.0

Kaynak : DİE, 1981 Yıllık İmalât Sanayii İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) Yay. No: 1024, Ankara 1983.

DİE, İstatistik Yıllığı 1964/65, Yay. No: 510, Ankara 1967.

DİE, İstatistik Yıllığı 1983, Yay. No: 1040, Ankara 1983.

Tablo : 2'nin Devamı.

**TÜRKİYE'DE YILLAR İTİBARIYLA
SANAYİDE ÜCRETLE ÇALIŞANLAR ORTALAMASI**

1979		1980		1981		1982(*)	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
174.502	22.1	184.491	23.2	182.083	22.3	180.890	21.4
185.854	23.6	185.001	23.2	193.029	23.6	202.880	24.0
16.062	2.0	17.166	2.2	17.993	2.2	18.560	2.2
25.456	3.2	28.654	3.6	29.717	3.6	29.192	3.5
75.648	9.6	73.635	9.3	76.344	9.4	83.401	9.8
57.820	7.3	60.363	7.6	63.376	7.8	61.079	7.2
80.566	10.2	75.046	9.4	76.420	9.3	77.467	9.2
169.982	21.6	166.702	21.0	174.458	21.3	187.857	22.2
3.311	0.4	3.870	0.5	4.211	0.5	4.705	0.5
789.201	100.0	794.928	100.0	817.631	100.0	846.031	100.0

(*) 1982 yılı çalışanlar ortalamasıdır.

Tablo : 3

**NÜFUSUN SON HAFTADAKİ
İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI
(1980)**

İktisadi Faaliyet Kolları	Sayı	%
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	10.482.856	55.1
İstihraç Sanayii	179.127	0.9
İmalât Sanayii	2.036.843	10.7
Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	346.428	1.8
Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	546.956	2.9
Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	249.096	1.3
Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii	49.741	0.3
Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ma.	123.327	0.7
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	109.841	0.0
Metal Ana Sanayii	121.275	0.6
Metal Eşya, Makina ve Teçhizat, Ulaştırma Araç. İlm. Mes. Ölç. Alet.	368.025	1.9
Diğer İmalât Sanayii	122.154	0.6
Elektrik, Gaz ve Su	41.923	0.2
İnşaat ve Bayındırlık	813.838	4.3
Toptan ve Perekande Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.108.473	5.8
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	545.686	2.9
Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmayan Mallara Ait İşl. Yard. İşler	299.130	1.6
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetl.	2.558.098	13.5
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	120.395	0.6
Bilinmeyen	586	0.0
İşi Olmayıp İş Arayanlar	839.930	4.4
TOPLAM	19.026.885	100.0

Kaynak : DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri % 1 Örnekleme Sonuçları 12/10/1980, Yay. No: 962, Ankara 1981.

Aynı tablodan imalat sanayiinde çalışanların toplamı içinde hammaddesini tarımdan alan dört sanayi kolunda (Gıda, Dokuma, Orman Ürünleri ve Kağıt) çalışanların % 58.5 oranında olduğu görülmektedir. Bu durumda tarım sanayii, istihdam açısından imalat sanayii içinde önemli bir yer tutmasına ve daha ziyade emek yoğun sanayilerden oluşmasına rağmen tablodan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin genel istihdam düzeyi içinde % 6.3 oranı ile fazla bir etkinliğe sahip bulunmamaktadır.

Tarım sanayiinde yaratılan katma değerler incelendiğinde (Tablo : 4), bunun da imalat sanayii içinde % 39.3 oranında bir

Tablo : 4 Türkiye'de Yıllar İtibariyle Sanayi Grupları Tarafından Yaratılan Katma Değerin Dağılımı

Sanayi Grubu	Katma Değerin Dağılımı (%)						
	1963	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Gıda-İçki-Tütün	29.0	20.5	18.3	15.7	20.3	20.2	21.3
Dokuma ve Giy. Eş.	23.0	15.3	16.9	18.4	17.3	17.7	14.3
Orman Ürün. ve Mo.	1.8	1.9	1.6	1.4	1.5	1.4	1.1
Kağıt-Kağıt Ürün.	5.3	3.7	3.5	2.7	4.3	3.8	2.6
Kimya-Petrol-Kömür vb.	13.2	18.3	18.7	21.3	12.9	12.2	26.2
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	5.6	7.1	6.9	6.5	6.3	6.8	7.2
Metal Ana Sanayii	6.8	13.5	12.1	13.1	13.8	13.9	7.7
Metal Eşya-Makina Sanayii	14.7	19.4	21.6	20.6	23.2	23.6	19.2
Diğer İmalat	0.6	0.4	0.4	0.3	0.4	0.4	0.4
İmalat San. Top.	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE, 1981 Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) Yayın No: 1024, Ankara 1983.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1960/65, Yay. No: 510, Ankara 1967.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1983, Yay. No: 1040, Ankara 1983.

yer tuttuğu görülür (1982). Bu durumda 1963 yılında bu oranın % 59,1 olarak gerçekleştiği düşünülecek olursa buradan diğer sanayi kolları geliştikçe tarım sanayiinin ekonomiye oransal katkısının büyük ölçüde azaldığını, buna karşılık ithal ikamesi sanayiinin payının yükseldiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Buna rağmen yine de örneğin sadece gıda-içki-tütün sanayiinin, imalat sanayiinin toplam katma değerinin beşte birini (% 21,3) sağlayabilmekte olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Tarım sanayii, hammaddesini çok büyük oranda yurtiçi kaynaklardan sağladığı için, yurtiçi üretimi değerlendirme, dışarıya bağımlı olmama, geniş ölçüde emek istihdam etme ve yüksek miktarda katma değer yaratma bakımından en önemli sanayi gruplarından birini meydana getirmektedir. Bu nedenle, tarım sanayiinin etkinliğini arttırmak için bunların kuruluş yerlerinin seçiminin iyi bir şekilde plânlanması gerekmektedir.

Ülkemizin gelişmesinde sektörler arasında bir dengenin kurularak dengeli bir gelişme görüşünü benimseyenlere karşı, dengesiz bir gelişmenin daha canlı bir ekonomi yaratacağını ve büyüyen sektörlerin diğer sektörleri de harekete geçireceğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Ancak, sektörler bakımından ortaya atılan bu görüşlerin bölgeler açısından önce bir bölgenin, sonra diğer bölgelerin gelişmesi konusunda ortaya atılması mümkün değildir. Çünkü, bir ülkede bir bölge oldukça gelişirken, diğer bölgelerdeki gelişmeler oldukça düşük seviyelerde kalabilmektedir. Ayrıca yalnızca her bölgedeki hammaddelerin daha ucuz maliyetle üretilmesi açısından değil, işgücünün bölgeler arası göçünü de önleme yönünden sanayinin bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağılmasında çok büyük yararlar vardır.

Bu nedenle tarımsal sanayinin çeşitli bölgelerdeki kuruluş durumunu inceleyerek, bu yönden ne ölçüde bir gelişme sağlandığını ve dağılımdaki durumunu ortaya koymak gerekmektedir.

3 - TARIM BÖLGELERİNE GÖRE TARIM SANAYİİNİN DAĞILIMI

Tarım sanayiinin bölgesel dağılımının illerin tarımsal özellikleri de dikkate alınarak belirlenmiş olan tarım bölgelerine (Harita 1) göre yapılması, aynı özelliklere sahip bulunan illeri bir arada ele alarak incelemek açısından faydalı olacaktır ve bu amaçla Tablo 5 tanzim edilmiştir.

Tablo 5'e göre sanayi kuruluşlarının % 56'sı Marmara Bölgesinde toplanmıştır. Bunu % 16 ile Ege, % 11 ile Ortakuzey ve % 6 ile Akdeniz Bölgeleri izlemektedir. Diğer bölgelerin payları ise oldukça düşük oranlarda bulunmaktadır.

Genel sanayi kuruluşlarının durumuna paralel olarak, tarım sanayii kuruluşları da % 53 oranı ile en fazla Marmara, % 18 ile Ege ve % 12 ile Ortakuzeyde yer almaktadır. Daha sonra Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri gelmekte, bunu tarım sanayiinin en az kurulduğu bölgeler olarak sırasıyla Güneydoğu, Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri izlemektedir.

Tablodaki değerlerden de anlaşılacağı gibi, Marmara Bölgesinde tarım sanayiinin dışındaki sanayiler daha çok yer almaktadır. Nitekim, bu bölgedeki sanayi kuruluşlarının yaklaşık % 45'i tarıma yönelik sanayi kuruluşlarıdır. Halbuki bu oran, Anadolu'nun Ege ve Ortakuzey Bölgelerinde % 54, Akdeniz Bölgesinde % 61'dir. Bu da tarım sanayiinin, özellikle bu son üç bölgede (yoğunluğu Marmara Bölgesine göre az olmakla beraber) bölge açısından daha büyük önem taşıdığını göstermektedir. Buna karşılık Konya, Afyon, Niğde ve Kayseri'yi içine alan Ortadoğu Bölgesinde tarım sanayiinin bölgenin toplam sanayii içindeki payı % 44 olmaktadır. Bu oran Karadeniz Bölgesinde % 39, Ağrı, Kars, Erzurum, Artvin ve Erzincan'ın bulunduğu Kuzeydoğu Bölgesinde % 36, Sivas, Tokat, Amasya, Malatya, Tunceli, Elazığ ve Adıyaman'ın bulunduğu Ortadoğu Bölgesinde ise % 12'dir. İstatistiklerde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hiçbir tarım sanayii kuruluşunun bulunmamasının nedeni bu bölgede sanayi işyerlerinin ayrıntılı bir sınıflandırma şekli içinde gösterilmeyişinden dolayıdır. Yoksa bu bölgede de en azından süt ve yem fabrikaları gibi kuruluşların buldukları bilinmektedir.

Tarım sanayiinin çeşitli alt sektörler olarak durumu incelendiğinde, gıda-içki ve tütün sanayiinde tarım bölgelerine göre sıralamada bölgelerin genellikle biraz önce yukarıda belirtilmiş olan toplam sanayi içinde tarım sanayiinin aldığı payda olduğu gibi bir sıralama içinde oldukları görülür. Bu sanayi kolunu da kendi içinde ayırarak ele alıp, kısaca bu alanda önem taşıyan illerin durumuna değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili rakamlar DİE'nin 1981 yılı İmalât Sanayii İstatistiklerinden derlenmiştir.

Ortakuzey Bölgesinde ağırlık Ankara ilinde olmak üzere (222 işyeri), Eskişehir'de (34 işyeri) gıda sanayii kuruluşu vardır. Ege

Tablo: 5. Tarım Bölgelerine Göre Sanayi İşyeri Sayısı (1981)

Tarım Bölgeleri	Toplam Sanayi		Toplam Tarım Sanayi		Gıda-İçki-Tütün		Dokuma ve Giyim		Orman Ürün-Leri Sanayi		Kağıt ve Kağıt Ürünleri	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I-Ortakuzey	1020	10.8	556	12.3	318	17.3	72	3.9	97	25.6	57	13.7
II-Ege	1503	15.8	817	18.1	382	20.8	299	16.3	76	20.1	48	11.5
III-Marmara	5300	55.9	2399	53.2	673	36.6	1260	68.7	162	42.8	262	67.8
IV-Akdeniz	597	6.3	366	8.1	170	9.2	161	8.8	20	5.3	15	3.6
V-Kuzeydoğu	72	0.8	26	0.6	25	1.4	1	0.0	-	-	-	-
VI-Güneydoğu	51	0.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VII-Karadeniz	460	4.8	180	4.0	145	7.9	12	0.7	18	4.8	5	1.2
VIII-Ortadoğu	129	1.4	15	0.3	13	0.7	1	0.0	1	0.3	-	-
IX-Ortağüney	354	3.7	154	3.4	112	6.1	29	1.6	4	1.1	9	2.2
TOPLAM	9486	100.0	4513	100.0	1838	100.0	1835	100.0	378	100.0	416	100.0

Kaynak: DİE, 1981 Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) Yay. No: 1024, Ankara 1985.

Bölgesinde başta İzmir (161 işyeri) ve Balıkesir (62 işyeri) olmak üzere Aydın (30), Manisa (25) ve Denizli'de (17) gıda sanayii kuruluşları bulunmaktadır.

Marmara Bölgesinde ise başta İstanbul (416 işyeri), Bursa (71) ve Kocaeli (37) gıda sanayii ile ilgili işyerlerine sahiptir. Akdeniz Bölgesinde Adana (52), Gaziantep (31) ve İçel (22) bu sanayii ile ilgilidir. Kuzeydoğu, Güneydoğu ve Ortadoğu Bölgelerinde gıda sanayiinin durumu ayrıca belirtilmemiş olup, diğer imalat sanayii grupları ile birlikte ele alınmıştır. Karadeniz Bölgesinde Samsun (47) ve Zonguldak'ta (39), Ortağüney Bölgesinde Konya (64), ve Kayseri'de (25) gıda sanayii işyeri bulunmaktadır.

Sadece İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunan gıda sanayii işyerlerinin sayısı tüm ülkede bu tarım sanayii dalının % 61'ini oluşturmaktadır. Adı geçen bu illerde işlenen hammaddelerin tamamının buralarda üretilmeyeceği düşünülecek olursa, bu illere yönelik bir işgücü akımının yanısıra ayrıca bir hammadde akımından da söz etmek mümkündür. Uzak yerlerden sağlanan hammaddelerin ise, ulaşım masrafları nedeniyle ürün maliyetlerini artıracığı da bilinen bir gerçektir.

İçki sanayii ise daha az sayıdaki illerde kurulmuştur. I. Bölgeden Ankara'da (13 işyeri), II. Bölgede İzmir'de (15), Denizli (12), Balıkesir ve Manisa'da (1'er), III. Bölgeden İstanbul'da (18), Bursa'da (5), IV. Bölgeden Adana (6), Gaziantep (3) ve İçel'de (1), VII. Bölgeden Zonguldak'ta (1) ve IX. Bölgeden Konya'da (1) bu sanayi dalı ile uğraşan işyeri bulunmaktadır. Ayrıca V., VI. ve VIII. Bölgeler için bu konuda kesin bir bulguya istatistiklerde rastlanamamıştır.

Tütün sanayiinin dağılımı daha da az illerde olmaktadır. II. Bölgede İzmir (20) ve Balıkesir (1), III. Bölgede İstanbul (3), Kocaeli ve Bursa (1'er), IV. Bölgede Adana (2), VII. Bölgede Samsun'da (4) tütün işleme merkezleri bulunmaktadır.

Dokuma ve giyim sanayiinde ise yine Marmara Bölgesi başta gelmekte, bunu Ege ve Akdeniz Bölgeleri izlemektedir. Orta-kuzey, Ortağüney ve Karadeniz Bölgelerinde daha az sayıda bu sanayi dalı ile ilgili işyeri bulunmaktadır.

Durumu iller itibariyle ele alıp incelediğimizde, I. Bölgede Uşak (44), Ankara (18), Eskişehir (7), Kütahya (2) ve Boiu'da

(1), II. Bölgede İzmir (145), Aydın (41), Manisa (39), Denizli (29), Isparta (22), Balıkesir (14), Muğla (8), Çanakkale (1), III. Bölgede İstanbul (1017), Bursa (199), Kocaeli (24), Tekirdağ (13), Edirne (5), Kırklareli ve Sakarya (1'er), IV. Bölgede Adana (60), Gaziantep (53), Hatay (19), İçel (17), Antalya (12), V. Bölgede Erzurum (1), VII. Bölgede Samsun (8) ve Trabzon (4), VIII. Bölgede Tokat (1) ve IX. Bölgede Kayseri (22), Konya (5) ve Afyon (2) dokuma, giyim ve deri sanayii işyerine sahiptir.

Dokuma, giyim ve deri sanayii, gıda-içki ve tütün sanayiine oranla daha fazla ilde kurulmuştur. Bu sanayi kolu ile ilgili dağılım nispeten düzenlidir. Ancak bazı bölgelerde bu sanayiinin bulunup bulunmadığı istatistiklerden belirlenemediği gibi, bazı illerde (ki bu illerin bazıları doğrudan doğruya ilgili hammaddelerin üretim bölgesidir) işyerleri yoğunlaşmış durumdadır. Örneğin bu sanayi ile ilgili 1835 işyerinden % 56'sına yakını sadece İstanbul'da bulunmaktadır. Bu işyerlerinin % 11'i Bursa, % 8'i İzmir'de kurulmuştur. Buna göre bu sahadaki işyerlerinin % 75'i bu üç ilde toplanmış olmaktadır. Bu sanayinin hammaddelerinin (pamuktan, keten, ipek, yün ve tiftiğe kadar) ülkenin pek çok yerlerinde üretildikleri düşünülecek olursa, bu sanayi ile ilgili işyerlerinin dağılımının da dengeli olduğundan söz etmek zordur.

Sadece dokuma sanayii açısından konu ele alındığında bu işyerlerinin sayısının daha da azaldığı görülür.

Nitekim yalnızca dokuma sanayii ile ilgili işyerlerinin III. Bölgede bulunan İstanbul'da % 52,2 (544 işyeri) ve Bursa'da % 17,8 (186 işyeri) oranlarında toplandığı görülmüştür. Buna göre bu sanayi kolu ile ilgili kuruluşların % 70'inin bu iki ilde yoğunlaşmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Sadece dokuma sanayii ile ilgili işyerlerinin toplandığı diğer bölge, IV. Bölge olan Akdeniz Bölgesidir. Burada Adana'da (57 işyeri) % 5,5, Gaziantep'te (53 işyeri), % 5,1 ve İçel'de (16 işyeri) % 1,5 olmak üzere toplam % 12,1 oranında işyeri mevcut bulunmaktadır. Bu bölgede yer alan Antalya ili için istatistiklerden ayrıntılı bir bilgi alınamamıştır. II. Bölge olan Ege Bölgesinde İzmir'de (78 işyeri) % 7,5, Manisa'da (34 işyeri) % 3,3 ve Balıkesir'de (11 işyeri) % 1,1 olmak üzere toplam % 11,9 oranında dokuma sanayii işyeri vardır.

Orman ürünleri ve mobilya sanayiinin iller itibariyle işyerleri sayısının dağılımında aşağıdaki sonuçlara varılmıştır :

Bu sanayi dalındaki kuruluşların yaklaşık % 58'i İstanbul (127 işyeri), İzmir (50 işyeri) ve Ankara'da (30 işyeri) faaliyette bulunmaktadır. Bu illeri % 6,7 ile Bolu (24), % 3,3 ile Eskişehir, % 3,1 ile Kocaeli (11) ve Sakarya (11), % 2,8 ile Adana (10) ve Bursa (10) izlemektedir. Bu sanayiinin yoğun olduğu bölge % 47 (170 işyeri) ile Marmara Bölgesidir. Bu bölgeyi % 22 (79 işyeri) ile Ege ve % 21 (77 işyeri) ile de Ortakuzey Bölgeleri izlemektedir. Bu durumda, orman ürünleri ve mobilya sanayii ile ilgili işyerlerinin % 90'ının üç bölgede, Marmara, Ege ve Ortakuzey Bölgelerinde toplandığı ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde ormanlık alanlar içinde sayılan Akdeniz Bölgesinde (18 işyeri) ve Karadeniz Bölgesinde (17 işyeri) bu işyerlerinin oranı % 5 olarak hesaplanmıştır.

Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde ise şu durum ortaya çıkmıştır.

Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin % 62'si İstanbul'da (260 işyeri), % 12'si Ankara'da (51 işyeri) ve % 9,4'ü de İzmir'de (39 işyeri) bulunmaktadır. Sadece bu üç şehirde bu sanayi dalında faaliyet gösteren kuruluşların oranı tüm ülkedekinin yaklaşık % 84'ünü oluşturmaktadır. Bu durum bu sanayinin de üç büyük ilimizde yoğunlaştığını ve orman ürünleri-mobilya sanayii ile bir paralellik olduğunu göstermektedir. Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde üç büyük il dışında önemli olarak % 3 ile Kocaeli (13 işyeri) ve % 2,6 ile Adana (11 işyeri) yer almaktadır.

4 - TARIM SANAYİNDE ÇALIŞANLARIN SANAYİ KOLLARI VE BÖLGELERE GÖRE DURUMU

Sanayiinin istihdam gücünün bölgelere göre dağılımında toplam imalat sanayiinde istihdam edilenlerin yoğun olarak yaklaşık % 46'sının Marmara Bölgesinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu bölgeyi önemli olarak sırasıyla % 15 ile Ege, % 10,8 ile Akdeniz, % 9,7 ile Ortakuzey, % 8,9 ile Karadeniz ve % 5 ile Ortakuzey Bölgeleri izlemektedir. Kuzeydoğu ve Güneydoğu Bölgelerinin oranı ise % 1 olmaktadır. Bu durumda imalat sanayii istihdam gücünün yarısına yakın bir kısmının Marmara Bölgesinde çalıştığı hususu ortaya çıkmaktadır (Tablo : 6).

İmalat sanayii içinde yer alan tarım sanayiinde de aynı durum gözlenmektedir. Nitekim, tarım sanayii toplamı içinde tüm

Tablo: 6. Tarım Bölgelerine Göre Sanayinin İstihdam Gücü, (1981)

Tarım Bölgeleri	Toplam İmalât Sn. Çalışanlar		Toplam Tarım		Gıda-İçki-Tütün Sanayii		Dokuma ve Giyim Sanayii		Orman Ürünleri Sanayii		Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayii	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I-Ortakuzey	79.265	9.7	29.426	8.5	17.016	11.5	3.419	2.3	4.664	32.0	2.593	9.8
II-Ege	122.897	15.0	74.901	21.7	41.690	29.2	26.473	17.7	2.050	14.1	3.878	14.7
III-Marmara	373.356	45.7	163.133	47.4	44.244	29.8	92.705	61.7	6.113	41.9	17.585	66.7
IV-Akdeniz	88.700	10.8	29.457	8.6	13.001	8.8	15.337	10.2	646	4.4	473	1.8
V-Kuzeydoğu	8.890	1.1	1.644	0.5	1.644	1.1	-	-	-	-	-	-
VI-Güneydoğu	8.501	1.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VII-Karadeniz	72.660	8.9	22.731	6.5	19.960	13.5	267	0.2	1.108	7.6	896	3.5
VIII-Ortadoğu	22.686	2.8	2.318	0.7	2.259	1.5	59	0.0	-	-	-	-
IX-Ortağüney	40.676	5.0	21.066	6.1	8.243	5.6	11.894	7.9	-	-	929	3.5
TOPLAM	817.631	100.0	344.176	100.0	148.057	100.0	150.154	100.0	14.581	100.0	26.354	100.0

Kaynak: DİE, Yıllık İmalât Sanayi İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) 1981, Yay. No: 1024
DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1981, Yay. No: 1054.

çalışanların % 47,4'ü Marmara Bölgesinde istihdam edilmektedir. Bunu % 21,7 ile Ege ve hemen hemen aynı oranda olmak üzere % 8,6 ile Akdeniz ve % 8,5 ile de Ortakuzey Bölgeleri izlemektedir. Aynı şekilde tarım sanayiinde çalışanların % 6,5'u Karadeniz ve % 6,1'i de Ortakuzey'de çalışırken, Ortadoğu'nun % 0,7'si, Kuzeydoğu'nun ise % 0,5'i bu alanda çalışmaktadır. Güneydoğu Bölgesinde ise tarım sanayiinde istihdam olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tarım sanayii içinde yer alan sanayii kollarına gelince;

Gıda-içki ve tütün sanayiinde istihdam edilenlerden yine Marmara Bölgesi % 29,8 ile başta gelmekte ise de buna hemen hemen eşit bir oranda olarak % 28,2 ile Ege ikinci sırada gelmektedir. Bu sanayi dalında Karadeniz Bölgesi % 13,5 ile üçüncü sırayı almakta, bunu % 11,5 ile Ortakuzey ve % 8,8 ile Akdeniz Bölgeleri izlemektedir. Gıda-İçki ve Tütün sanayiinde Güneydoğu Bölgesinde çalışanların sayısına istatistiklerde yine rastlanamamıştır.

Dokuma ve giyim sanayiinde çalışanların yaklaşık % 62'si Marmara Bölgesinde bulunmaktadır. Bu dalda çalışanların yaklaşık % 18'i Ege'de yer alırken % 10'u Akdeniz, % 8'i Ortakuzey ve % 2'si de Ortakuzey Bölgelerindedir. İstatistiklere göre Güneydoğu'da bu sanayide çalışan bulunmamaktadır.

Orman ürünleri sanayiinde çalışanlar 5 tarım bölgesinde toplanmışlardır. Bu sanayi dalında % 42 ile yine Marmara başta gelirken, ikinciliği % 32 ile Ortakuzey almakta, Ege % 14 ile üçüncü, Karadeniz % 7,6 ve Akdeniz % 4,4 ile bunu izlemektedir.

Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde çalışanların yaklaşık üçte ikisi (% 67) Marmara Bölgesinde istihdam edilmektedir. Diğer bölgelerde istihdam edilenlerin % 14,7'si Ege'de, % 9,8'i Ortakuzeyde bulunurken, Karadeniz ve Ortakuzey eşit oranda % 3,5 ve Akdeniz % 1,8 ile bunu izlemektedirler.

Tarım sanayii işgücününün bu oransal dağılımını tarımsal bölgelere göre iller itibariyle şu şekilde açıklamak mümkündür.

Tarım sanayii işgücü içinde % 47 ile en büyük paya sahip olan Marmara Bölgesinde çalışanların % 68'i İstanbul'da bulunmakta, bunu % 10 ile Bursa ve % 4 ile Tekirdağ izlemektedir.

Gıda-içki ve tütün sanayii dalında, Marmara Bölgesindeki işgücünün % 77'si İstanbul'da, % 16'sı Bursa'da ve % 7'si Kocaeli'nde, Ege Bölgesinde; % 66'sı İzmir'de, % 21'i Balıkesir'de, % 7'si Manisa'da ve geri kalan % 6'sı Aydın ve Denizli'de, Karadeniz Bölgesinde; % 91'i Samsun'da, % 9'u Zonguldak'ta, Ortakuzey'de; % 67'si Ankara'da ve % 33'ü de Eskişehir'de çalışmaktadır.

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde istihdam edilen işgücünün en yüksek olduğu Marmara Bölgesinde; % 72'si İstanbul'da, % 20'si Bursa'da, % 4'ü Tekirdağ'da ve geriye kalan % 4'ü de Edirne ve Kocaeli'nde, Ege Bölgesinde; % 53'ü İzmir'de, % 19'u Aydın'da, % 13'ü Denizli'de ve geri kalan % 15'i de Manisa, Balıkesir, Isparta ve Muğla'da, Akdeniz Bölgesinde; % 38'i İçel'de, % 23'ü Gaziantep'te, % 20'si Antalya'da, dördüncü sırada olarak % 10'u Adana'da ve % 9'u da Hatay'da çalışmaktadır.

Orman ürünleri ve mobilya sanayii dalında çalışanların sayısı Marmara Bölgesinde; İstanbul'da % 75, Kocaeli'nde % 9, Bursa'da % 8, Sakarya'da % 5 ve Kırklareli'nde % 3, ikinci sıradaki Ortakuzey Bölgesinde; Ankara'da % 45, Bolu'da % 44, Eskişehir'de % 7 ve Kütahya'da % 3, Ege Bölgesinde; İzmir'de % 45, Isparta'da % 23, Manisa'da ve Denizli'de % 10'u, Balıkesir ve Muğla'da ise birlikte % 12'sidir.

Kağıt-kağıt ürünleri sanayiinde başta Marmara Bölgesinde işgücünün % 63'ü İstanbul'da, % 36'sı Kocaeli'de ve % 1'i de Bursa'da, Ege Bölgesinde; % 45'i Muğla'da, % 32'si İzmir'de, % 19'u Bolu'da ve % 4'ü de Balıkesir'de, Ortakuzey Bölgesinde; % 82'si Ankara'da ve % 18'i Eskişehir'dedir. (Bu bölgede Bolu ve Çorum'da bu sanayi ile ilgili işyeri bulunmakla beraber çalışan sayısı istatistiklerde verilmemiştir).

Ülkemizin tarımsal bölgeleri itibariyle yukarıda açıklanan durumunu tüm Türkiye açısından ve illere göre de incelemek mümkündür.

Ülkemizde gıda-içki ve tütün sanayii dalında çalışan ortalama işgücünün en fazla % 21 ile İzmir'de istihdam edildiği ortaya çıkmıştır. Bu ilimizi % 18 ile İstanbul, % 8 ile Samsun ve % 6 ile Ankara izlemektedir. En az çalışanlar ise 0,1 ile Muğla ilinde bulunmaktadır.

Dokuma ve giyim eşyası sanayiinde illere göre çalışanların sayısında şu durum görülmüştür. Bu sanayi kolunda istihdam edilen işgücünün yarısına yakın bir kısmının (% 44) İstanbul'da bulunduğu anlaşılmıştır. İstanbul'dan sonra, bu sanayide çalışanların % 12'si Bursa'da, % 10'u İzmir'de ve % 6'sı da Kayseri'de istihdam edilmektedir.

Tarım sanayiinin bir diğer kolu olan orman ürünleri ve mobilya sanayiinde işgücünün dağılımında şu sonuçlara varılmıştır. Orman ürünleri ve mobilya sanayiindeki işgücünün % 31'i İstanbul'da, % 14'ü Ankara'da ve yine % 14'ü Bolu'da istihdam edilirken, bu illeri önemli olarak % 7 ile İzmir, % 5 ile Zonguldak ve % 4 ile Kocaeli izlemektedir.

Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde illere göre işgücünün dağılım durumunda ise şu hususlar bulunmaktadır.

Kağıt ve kağıt ürünleri sanayii kolunda mevcut olan işgücünün % 40'ı İstanbul'da, % 22,4'ü Kocaeli'de, % 9'u Ankara'da istihdam edilmektedir. Bu dalda en az çalışanın bulunduğu il ise % 0,3 ile Eskişehir'dir. Pek çok sanayi dallarında olduğu gibi İstanbul ili burada da en başta yer almaktadır.

SONUÇ

İşgücü ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip bulunan ülkemizde ele almış olduğumuz tarım sanayiinin tarımsal bölgelere göre dağılımında işyerleri ve istihdam edilenlerin sayısı yönünden farklılıkların ve dengesizliklerin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Tarım sanayii ile ilgili sanayi kollarının herbirinin kendine göre birtakım sorunlarının olduğu bir gerçektir. Bu sorunlar, ilgili sanayi daimin kuruluş yerine ve istihdam edilen işgücünün miktar ve yapısına da etki ederek birtakım farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

Ülkemizde tarım sanayi içinde gerek üretim ve gerekse ihracatta değer olarak en büyük payı gıda sanayii ürünleri almış bulunmaktadır. Bu nedenle tarım sanayii içinde en büyük üretim ve ihracat kaynağını gıda sanayii oluşturmaktadır.

İnsanların herşeyden önce beslenme ihtiyaçlarını karşılamaları açısından bu sanayinin önemi daha da artmaktadır. Bilindiği

gibi ülkemiz dünyada gıda maddeleri ihtiyaçlarını kendi kaynakları ile karşılayan sayılı ülkelerden biri durumundadır. Ayrıca ihracat gelirlerimizin önemli bir kısmını tarım ürünleri ile tartma dayalı sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bu nedenle tarım, hem tarım sanayiinin ve hem de buna dayalı olarak imalat sanayiinin itici gücü durumundadır.

Son yıllarda örneğin 1983 yılında imalat sanayii üretim değeri içinde gıda-içki ve tütün sanayiinin payı % 40, dokuma-giyim sanayiinin payı % 8, orman ürünlerinin % 3 ve kağıt ve basım sanayiinin payı % 2 olarak gerçekleşmiştir.

Tarım sanayiinde ortaya çıkan başlıca sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Hammadde ile ilgili sorunlar,
- Altyapı eksiklikleri ve bozuklukları,
- Fabrikaların kuruluş yerlerinin iyi seçilememesi,
- Yatırımcıların yatırım yapmaktaki endişeleri,
- Kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü,
- İşgücünün eğitime gereken önemin verilmeyişi,
- Enerji sıkıntısı,
- Her tarım sanayii dalı için ayrı bir tarım ve ekonomi politikasının yeterince olmaması.

Bu sorunlar çözümlendiği ölçüde, tarım sanayimizde daha hızlı gelişebilecek ve bir yandan ülkede yeni işyerlerinin açılması ile istihdam edilecek işgücü sayısı artarken, diğer yandan ekonomi üzerindeki mevcut nüfus baskısı azalarak üretimin artışı, kalite kontrolünün da yardımıyla dış pazarlarda rekabet etmemize ve ihraç gelirlerimizi daha da artırmamıza büyük ölçüde yardımcı olacaktır.

NOTLAR

- 1) DİE 1981 Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri, Geçici Sonuçlar, Yayın No: 1024, Ankara 1983, s. VII.
- 2) DİE., a.g.e., s. VII.

KAYNAKLAR

- Alp, Ö.; Tarıma Hayalî Sanayiinin Geliştirilmesi. DPI, 2. Türkiye İktisat Kongresi VI. "Sanayi" Komisyonu Tebliğleri, Yay. No: 1783, İzmir, 1981.
- A.Ü. Ziraat Fakültesi, Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri, Atatürk ve Tarım Haftası, Ankara, 1981.
- DİE.; Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65. Yay. No: 567, Ankara, 1967.
- DİE.; Türkiye İstatistik Yıllığı 1983. Yay. No: 1040, Ankara, 1983.
- DİE.; Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri 1981, (Geçici Sonuçlar), Yay. No: 1024, Ankara, 1983.
- DİE.; Tarımsal Yapı ve Üretim 1983, Yay. No: 1138, Ankara, 1985.
- DPI.; Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Programı (1979-1983), 1983 Programı. Yay. No: 1886, Ankara, 1983.
- Halkman, A. Kadir; Gıda Üretiminin Artırılması ve Dışsatım Olanaklarının İrdelenmesi, Gıda Teknolojisi Derneği, Türkiye II. Gıda Kongresi, Yay. No: 2, Ankara, 1980.
- Halkman, A. Kadir-Çakmakçı, M.L.; Gıda Sanayiinde Hammaddede Sorunları, Gıda Teknolojisi Derneği, Türkiye III. Gıda Kongresi, Yay. No: 4, Ankara, 1982.
- Hatipoğlu, Z.; Türkiye'nin Gelişmesinde Tarım ve Endüstri İlişkileri. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, Ankara, 1974.
- Uysal, R.; Tarıma Dayalı Sanayiinin Geliştirilmesi. DPI, 2. Türkiye İktisat Kongresi VI. "Sanayi" Komisyonu Tebliğleri. Yay. No: 1783, İzmir, 1981.